

Nová náboženská hnutí

Konfliktní formy religiozity v diferentním světě

DUŠAN LUŽNÝ*

Ústav religionistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, Brno

New Religious Movements

Conflicting Expressions of Religiosity in a Different World

Abstract: The phenomenon of new religious movements is a very important topic in the contemporary sociology of religion. The author suggests a classification of the new religious movements operating in the Czech Republic: 1. movements arising from European religious traditions, 2. movements arising from non-European religious traditions and 3. quasi-religious movements. The new religious movements are interpreted as legitimate expressions of religiosity in a culture based on the admission of differentness. Nevertheless, the activity of religious cults is a reason for religious conflicts. The focus of the paper is the description of some aspects of these conflicts and a basic presentation of new religious movements in the Czech Republic.

Sociologický časopis, 1994, Vol. 30 (No. 4: 499-511)

I. Krize legitimacy a nová religiozita

Fenomén nových náboženských hnutí je spojen se specifícností situace euroamerické kultury druhé poloviny XX. století. V tomto období je silně pocitována eroze legitimacy moderní kultury a dochází k zesílení pocitu probíhající fundamentální změny.

Příčiny krize legitimacy moderního světa mohou být nahlíženy různě. Podle amerického sociologa Roberta N. Bellaha, který analyzoval náboženské a sociální oživení 60. let, je to kolaps dvou interpretací skutečnosti, na kterých stojí moderní americká (a nejen americká) společnost – utilitárního individualismu a náboženství vycházející z bible.

Ve své podstatě šlo v 60. letech o krizi smyslu – o náboženskou krizi s různými sociálními a kulturními souvislostmi. Utilitární individualismus již nebyl schopen poskytnout smysluplný vzorec osobní a sociální existence. Zdůrazňováním maximalizace osobních zájmů zcela ignoroval existenci sociálního, přetvořil všechno na prostředky a zkorumpoval i biblickou tradici, která se tak pro mnohé stala pouhým prostředkem pro maximalizaci individuálních zájmů. Proto kriticismus 60. let odmítal nejen výsledky moderní sekulární společnosti (rozbití tradic, narušení rodiny a venkova, nárůst ekonomických a společenských sil, které nemohou být uspokojivě pochopeny a převedeny do termínů vlastního vědění a způsobů žití) spojené s působením utilitárního individualismu, ale byla také odmítnuta tradice biblických náboženství, která se zdála být pevně svázána s vládoucím status quo [srv. Bellah 1976].

Snahy o vytvoření humánnější alternativy vůči stávajícímu sociokulturnímu systému nabývaly různé podoby a sledovaly různé cíle – od politického boje za

*) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. Dušan Lužný, Ústav religionistiky FF MU, Arne Nováka 1, 660 88 Brno, tel. (05) 41 32 12 58, E-mail: luzny.phil.muni.cz

celospolečenskou emancipaci (např. New Left) až po zintenzivnění individuálních prožitků (např. hippies). Zkušenosti z 60. a počátku 70. let nepříspěly k uskutečnění reálné sociokulturní alternativy vůči dominantnímu systému; jejich výsledkem však bylo zřetelnější uznání práva být odlišný. Toto rozšíření legitimacy diferentního platí jak v rámci naší kultury (alternativní životní styly, kontrakultura apod.), tak interkulturně (otřesení legitimacy hierarchické dominance euroamerické kultury nad ostatními kulturami).

Specifičností procesu legitimizace diferentního v druhé polovině XX. století je jeho globalistický, a tedy interkulturní rozměr. Posílení vzájemné provázanosti jednotlivých částí globálního společenství má výrazné důsledky nejen v oblasti ekonomiky a politiky, ale také ve sféře náboženství. Dříve relativně nezpochybnitelná legitimita domácích náboženských tradic je ohrožena každodenním střetem s náboženskými tradicemi jiných kultur, především islámu a náboženských tradic jižní a jihovýchodní Asie.

Vzájemné ovlivňování kultury Západu a Dálného Východu má dlouhou historii. Prostřednictvím koloniálního panství v Asii bylo však toto ovlivňování jednostranné. Teprve v druhé polovině XX. století zesílil explicitní vliv cizích kultur na kulturu moderní Evropy a Ameriky.

Mezi významné události, které znamenaly objevení se a šíření asijské náboženské tradice na Západě, patří Světový kongres náboženství, který se konal v Chicagu současně se Světovou výstavou v roce 1893 a kde se poprvé sešli zástupci všech velkých světových náboženství. Mezi řečníky snad nejvíce zaujal Swami Vivekananda, který v roce 1896 založil v New Yorku první organizaci pro americké hinduisty Vendanta Society. Buddhismus zde reprezentoval Anagarika Dharmapala z Cejlonu – několik dní po kongresu byli přijati první Američané do buddhistické organizace Maha Bodhi Samaj. Na kongresu také zaujala Annie Besantová, pozdější představitelka organizace, jejíž základy spočívají v učení hinduismu a buddhismu – Theosofické společnosti. Následoval vznik řady menších náboženských společenství.

Je logické, že zatímco v Británii se jako důsledek koloniálního panství nejvíce šířily směry pocházející z indického subkontinentu (théravádový buddhismus, hinduismus, sikhismus), ve Spojených státech to byly především formy japonského a čínského buddhismu. Při rozšiřování vlivu asijských kulturních tradic hrálo v USA velkou roli Západní pobřeží, kam přicházeli emigranti z Japonska a Číny. Proto právě v Kalifornii vznikaly první střediska zenového buddhismu a zde také působil významný propagátor zenu D. T. Suzuki. Všechny tyto a mnoho jiných aktivit a sociálních procesů připravily podmínky pro druhou velkou vlnu zájmu o kulturu Dálného Východu, která přišla v 60. a 70. letech a v různé intenzitě působí dodnes.

Nárůst zájmu o některá asijská náboženství byl spolupodmíněn některými událostmi po druhé světové válce v samotné Asii. Především to bylo proniknutí amerického liberalismu do tradičně uzavřeného Japonska, prosazení samostatnosti Indie a masový útěk uprchlíků v průběhu čínské revoluce do Hong Kongu. To připravilo podmínky pro snažší cestování i následnou domestikaci Japonců, Indů a Číňanů v západních zemích.¹

¹) Krátce si jen připomeňme příjezdy některých významných východních guruů a učitelů na Západ: 1964 – Šrí Chinmoy, 1965 – Swami Bhaktivéďanta Prabhupáda (Hare Kršna hnutí), Sant

Již od počátků procesu domestifikace nezápadních náboženských tradic se stalo zkoumání nových náboženských hnutí integrální součástí sociologie náboženství. Dnes již klasickou prací z počátečního období bádání v oblasti nových náboženství je práce Roberta Wuthnowa *The Consciousness Reformation* [1976]. Wuthnow vidí formování zájmu o nová náboženství v 60. a na počátku 70. let jako součást širokého procesu experimentování. V této době se na scéně objevuje fenomén kontrakultury, pro kterou je typické experimentování v oblasti politiky, ekonomiky, náboženství, rodiny, vzorů sexuálního chování a v oblasti volného času.

Politické experimentování se projevovalo ve snaze zavést nové a nebo modifikovat současné formy vládnutí. Konkrétním projevem tohoto experimentování byla činnost studentského protestního hnutí, anarchistických, socialistických a maoistických skupin mládeže. Ve sféře ekonomického života se ve snaze zformovat nezávislou samostatnou ekonomiku experimentování zaměřovalo k organizování zemědělských komunit, socialisticky řízených družstev, obchodu s léčivými a potravinami. Experimenty směřovaly také k vytváření alternativních životních stylů. Volná láska, komuny hippies, kampaně za svobodu menšin sexuálních (osvobození homosexuality) a rasových byly součástí procesu změny rodinných a obecně mezilidských hodnot.

Wuthnowova studie vycházela z empirického výzkumu, který provedl na jaře a v létě 1973 v oblasti San Francisco Bay Area, což byla velmi příhodná oblast pro studium sociálního experimentování. V oblasti náboženského života byla výzkumem zjištěna poměrně velká popularita náboženských hnutí, které Wuthnow rozdělil do tří kategorií – *kontrakturní* (které jsou odnoží nezápadních a nekřesťanských tradic): zen buddhismus, transcendentální meditace, joga, Hare Kršna, satanismus; *hnutí osobního růstu* (mají původ v západní kultuře, ale jsou v podstatě neutrální vůči křesťanské tradici): Erhard Seminars Training, Scientology, Synanon; *neokřesťanská hnutí* (nově vytvořené křesťanské skupiny): Christian World Liberation Front, Children for God, Jews for Jesus, Campus Crusade for Christ [Wuthnow 1976, 1978; Glock, Bellah 1976: 268].

I. Nová náboženská hnutí v České republice

Před rokem 1989 byl náboženský život v Československu silně regulován. Proto mnohá z nových náboženských hnutí u nás nepůsobila; ta, která existovala, byla v ilegalitě nebo svoji náboženskou činnost maskovala. Jako příklad může sloužit jóga, která našla útočiště pod ochranou tělovýchovných jednot, závodních klubů Revolučního odborového hnutí či různých zájmových kroužků. Po roce 1989 došlo k výraznému snížení regulace náboženského života ze strany státu. Následné náboženské oživení se projevuje ve dvou značně protikladných oblastech náboženského života – v aktivizaci katolické církve a v nárůstu nových náboženských hnutí. Jde tedy ve své podstatě o značně konfliktní fenomén.

Pro další explikaci problému je zcela nezbytné konkretizovat a klasifikovat nová náboženská hnutí a některé projevy nové religiozity v České republice. Podstatným

Keshavadas (Temple of Cosmic Wisdom), Thera Bode Vinita (Buddhist Vihara Society), 1968 – Yogi Bhajan (Sikh Dharma), 1969 – Tarthang Tulku (Nyingmapa), 1970 – Swami Rama (Himalayan Institute), 1971 – Swami Satchidananda (Integral Yoga Institute), Gurudev Chitrabhanu (Meditation International Center), Mahaj Ji (Divine Light Mission), 1971 – Sun Myung Moon (Unification Church), Vesant Paranjpe (Fivefold Path). [Srov. Melton 1987: 52]

hlediskem pro naši kvalifikaci je možnost konstituování (nebo již reálná existence) nových náboženství.² Uváděný výčet zde plní pouze ilustrativní funkci a v žádném případě si nečiní nárok na úplnost.³

1. náboženská hnutí vycházející z evropských náboženských tradic

Do této skupiny by patřilo především množství křesťanských, popř. židovských skupin.

Církev sjednocení

Oficiální název zní *Sdružení Ducha Svatého pro sjednocení světového křesťanstva*. U zrodu této organizace stál reverend Sun Myung Moon, který je považován za nového mesiáše. Ježíš byl Syn Boží, ale protože byl ve své misii neúspěšný, zmocnil Bůh reverenta Moona, aby napravil nejen věci duchovní, ale také sociální, ekonomické a politické. Církev vznikla v roce 1954 v Koreji. Dnes působí v mnoha státech světa. Hlavním posvátným textem je Boží princip.

Rodina

Náboženské hnutí známé také pod názvem *Rodina lásky* nebo *Boží děti* vzniklo v roce 1968. Založil ji David Berg. Jde o poměrně konfliktní náboženskou skupinu, která vyrostla z programu radikálního odmítnutí stávajícího sociálního pořádku. Hnutí je známé svojí „sexuální politikou“, kdy je sex chápán jako prostředek misijní činnosti.

2. náboženská hnutí vycházející z neevropských tradic

Velkou skupinu zde tvoří náboženská hnutí vycházející z velkých náboženských tradic Asie.

Jóga

Jde o poměrně značně vnitřně diferencovaný proud – od nejpopulárnější cvičení nízkých stupňů hathajógy, která se provádějí v mnoha sportovních organizacích, až po vysoké stupně různých jógických systémů omezené na poměrně malé skupinky osob. Ačkoliv je joginské hnutí tvořeno mnoha systémy, které se od sebe liší především prostředky, na které jednotlivé skupiny kladou hlavní důraz, v hlavních cílech si jednotlivé systémy neodporují – jde o cestu směřující ke „spojení“, „sjednocení“, tj. o uskutečnění „božství“ v člověku.

V našich poměrech pracuje mnoho joginských skupin s různým zaměřením. Jmenujme alespoň *Společnost Jóga v denním životě* (vychází ze systému, jehož autorem je Swámí Mahéšvaránanda), hnutí *Sahádža joga* (založeno na učení Šrí Matadží Nirmaly Déví), centrum Šrí Chinmoye, hnutí Ananda Marga a mnoho dalších.

Hare Kršna hnutí

Uctívání boha Kršny vycházející z tradičního indického kultu bhakti (oddané, vroucí lásky k osobnímu bohu) je na Západě spojeno s organizací International Society for Krishna Consciousness (ISKON, Mezinárodní společnost pro uvědomování si Kršny), kterou založil A. Č. Bhaktivédanta Swami Prabhupáda. Nejdůležitější rituální praxí členů

²) Některé otázky týkající se této problematiky jsme naznačili jinde, např. [Lužný 1994].

³) Každá ze zmíněných skupin by si zasloužila důslednou analýzu. Autor tohoto textu doufá, že v nejbližší době se takové vědecky orientované studie objeví. V současné době však bohužel neexistují.

hnutí je džapa – zpěvné pronášení Hare Kršna mantry, tedy svatých jmen Boha. V České republice existuje několik středisek hnutí (Praha, Brno, Lázně Kynžvart, Lichnová), přičemž nejdůležitější je ekologická farma Kršnúv Dvůr poblíž obce Chotýšany u Benešova.

Transcendentální meditace

V České republice se po roce 1989 objevily pokusy o šíření praxe systému známého pod označením Transcendentální meditace. Autor systému Maharishi Maheš Jogi vypracoval učení a praxi, která byla určitou dobu značně populární v západní Evropě a USA. U nás tento systém zatím nezískal větší množství stoupenců.

Ošo

V současné době se i u nás začínají organizovat skupinky vyznavačů nauky a náboženské praxe, jejíž autorem je Šrí Radžníš (Rajneesh) označovaný též jako Bhagwan nebo Ošo (Osho). Jeho nauka je specifickou směsicí hinduismu, džinismu, buddhismu, tantrismu, zenového buddhismu a taoismu. Známý je důraz, který je v tomto hnutí kladen fyzickým, a zvláště pak sexuálním, praktikám. Hnutí pracuje s mnoha meditačními technikami, z nichž nejznámější je bezesporu ta, kterou Bhagwan označuje jako dynamická meditace. Jako příklad střediska, kde se praktikuje tento systém, může sloužit Meditační centrum Gít v Lažanech.

Theravadový buddhismus

V českých zemích se dlouhou dobu buddhismus vyvíjel v těsném vztahu s některými oblastmi jóginského hnutí. V současné době v naší republice působí několik skupin, jejichž praxe vychází především z buddhistické tradice theravády. Jde např. o skupiny *Přátelé Dhammy* (Praha), *Bodhi* (Praha, Olomouc) atd., jejichž základní meditační technikou je samatha-vipassana (meditace klidu a vhledu).

Soto Zen

Tradice školy Soto japonského zen buddhismu je u nás reprezentována např. skupinou Soto Zen Praha. Základ praxe spočívá v meditaci v sedě za-zen.

Kwan Um

Tato škola vychází z tradice korejského zenu, přičemž na Západ toto učení přenesl mistr Dae Soen Sa Nim *Seung Sahn*, který je modifikoval a svůj systém nazval Kwan Um – Postřehni zvuk (tohoto světa). V praxi této školy se používá práce s koany, zpívání súter a manter apod. Důležitou součástí praxe jsou období intenzivní meditace, nazývaná *jong meng džon džin* (JMDD), jejichž délka je různá (od jednodenních až po několikátýdenní). Tento systém se praktikuje v Praze, Kladně a Brně.

Vadžradhata (Šambala)

V České republice existuje malá skupinka lidí praktikující tibetský buddhismus. Napojeni jsou na Vajradhatu International, což je organizace založená v roce 1970 Trungpou Rimpoče. Sdružuje meditační a studijní střediska tibetského buddhismu po celém světě, což představuje v současné době asi stovku center. V Evropě je hlavním centrem v německém Marburgu. U nás existují studijní skupinky v Jablonci nad Nisou, Praze a Brně, které pořádají pravidelná setkání, víkendové výcviky a také intenzivní měsíční meditační praxi, tzv. dathün.

Nichiren Shoshu – Soka Gakkai

Mezi buddhistické skupiny, které získávají na Západě stále další přívržence patří Nichiren Shoshu (Ničiren Šošu), jejíž kořeny leží v Japonsku 13. století u muže jménem *Nichiren* (1222-1282), který vycházel z tradice Tendai. V naší republice existuje skupinka přívrženců této buddhistické školy, avšak k větší popularitě tohoto hnutí zatím nedošlo. Náboženská praxe je založena především na recitování Lotosové sútry.

Baha'í

Mezi nejvíce se rozšiřující nové náboženské tradice patří bezesporu Baha'í, mající kořeny v Iránu (Persii) poloviny 19. století. U vzniku Baha'í stojí Mirza Ali Muhammad (1819-1850), Baha'u'llah (1817-1872) a Abdu'l-Baha (1844-1921). Jde o monoteistické náboženství, které chápe zakladatele všech hlavních světových (Mojžíše, Ježíše, Muhammada, Buddhu, Kršnu, Zoroastra a nyní i Baha'u'llaha) jako jednotlivé manifestace jediného Boha.

3. kvazináboženská hnutí

Fenomény, které zařazujeme do této skupiny, představují určitou, ještě ne zcela vyhraněnou, formu religiozity, která často postrádá vnitřní pevné uspořádání. Jde o skupiny s malou mírou vnitřních sociálních vazeb, a tedy i sociální kontroly a přijatých závazků. Tato hnutí jsou zajímavými příklady formujících se základů možných nových náboženství nebo nového náboženství.⁴

⁴) Použití pojmu „kvazireligiozní“ není zcela vhodné, protože předpokládá představu, že autor považuje některá hnutí za více náboženská a některá za méně náboženská. V pozadí se tedy nachází substanciální přístup v definování náboženství. Autor tohoto textu si je této skutečnosti vědom a předpokládá vědeckou diskusi o této problematice, protože právě fenomén nových náboženských hnutí (a zvláště pak skupiny označované v tomto textu jako kvazireligiozní) staví před badatele základní otázku – co je předmětem jeho výzkumného zájmu (např. náboženství) a jak k němu přistupovat (metodologie studia náboženství).

Do této skupiny nelze také zařazovat fenomény, které by šlo označit jako funkcionální alternativy náboženství – např. občanské náboženství a komunismus. Moderní společnost je společností značně sekularizovanou a heterogenní, proto žádná z náboženských skupin nemůže dnes bezesbýtku plnit tuto funkci. V pluralistické společnosti slouží jako základ sociálního konsensu jiný, nový systém významů, který se někdy stává sakrálním a slouží jako forma religiozity. Sociology náboženství bývá označován jako občanské náboženství.

Robert Bellah použil tento termín pro soubor náboženských věr, symbolů a rituálů čerpající z americké historické zkušenosti, která je interpretována v dimenzích transcendence. V případě USA jde především o oslavování zakladatelů Spojených států („Founding Fathers“), prvních prezidentů a význačných osob, o pompézní oslavy národních svátků a okázalé projevy úcty k národním symbolům. Současně dochází k vytváření specifické mytologie a ke zbožštění konkrétních osob z různých oblastí občanského života společnosti – např. prezidenti Jefferson, Roosevelt, Kennedy, nebo hrdinové úspěchu a bohatství, kteří se z chudoby propracovali k bohatství, nebo váleční hrdinové (viz rituální oslavy při návratu vojáků z války v Perském zálivu). Patří sem také vše, co bývá označováno jako „americký způsob života“.

Nejde samozřejmě jen o případ USA. I v dalších demokratických společnostech je tato forma religiozity založena na podobných základech - na kolektivně sdílené víře, rituálech a symbolech, které určují lidem osobní role jakožto občanům a jejich místo v prostoru, čase a historii.

V případě komunismu je otázka, zda šlo o čistě náboženský fenomén nebo o specifickou podobu občanského náboženství.

Hnutí lidských potenci

Jde o hnutí, které klade primární důraz na rozšiřování schopností jedince. Tyto schopnosti jsou vnímány okolním sociokulturním prostředím jako mimořádné a jejich dosažení vyžaduje od jedince jisté úsilí. Často jsou dosažené mimořádné schopnosti chápány jako dávno zapomenuté, zasunuté vlastnosti transcendentního původu. Konkrétním příkladem takových schopností může být mimosmyslové vnímání nebo léčitelství a psychotronika. Jednou z mnoha metod je např. *Silvova metoda kontroly mysli*, která má mimo jiné umožnit komunikaci s každou úrovní inteligence, od úrovně neživé přírody až po úroveň Vyšší Inteligence.

UFO

Poněkud jiný způsob víry v existenci vyšší inteligence a v možnost komunikace s ní představují vyznavači UFO. Tento zvláštní kult je směsicí prvků vysoce vyvinuté industriální epochy naší civilizace s prvky starých zaniklých kultur. Kolem víry v existenci inteligenci nepozemského vyššího typu se seskupují skupiny, které k vysvětlení UFO vytvářejí různá interpretací schémata s různou mírou náboženskosti a se zárodky ritu (např. prozpěvování manter nebo jiných náboženských zpěvů, meditace apod.) a formulují učení, které obsahuje např. víru, že vyšší inteligentní bytosti mimozemského původu přišli na naši planetu, aby některé z nás zachránili. Existuje však opačná interpretace – UFO je chápáno jako nástroj Satana a mimozemšťané jsou viděni jako padlí andělé, kteří se připravují k invazi na naši planetu.

Scientology

Náboženská společnost založená v roce 1954 jako Scientologická církev je známá také pod světským názvem *dianetika*. Orientuje se na „péči o duši“, což představuje snahu rozvinout skryté duševní schopnosti jedince a dosáhnout úplné duchovní svobody. Jde o značně synkretickou formu náboženství čerpající z tradic asijských náboženství kombinovaných s některými přístupy západní psychologie. Hnutí je založeno na učení L. Rona Hubbarda (1911-1986).

Transpersonální psychologie

Změnu paradigmatu od čistě mechanistické vědy směrem k vědě nového syntetického typu postulují transpersonální psychologie, která se snaží spojit metody a poznatky moderní vědy s východní spiritualitou. Transpersonální zážitky jednotlivců potvrzují, podle představitelů tohoto hnutí, dávno zapomenuté poznatky mystických ezoterních proudů všech světových náboženských systémů. Transpersonální zážitky umožňují překonat omezené pojetí vlastního já a rozšířit vědomí já na všechny sféry univerza – od nejnižších úrovní projeveného světa až k nejvyšším úrovním sakrálního, posvátného světa. Transpersonální zkušenost vede jak k identifikaci vlastního já se subatomárními částmi hmoty, tak k zážitkům Stvořitele, k náhledu do tvůrčího procesu kosmu a zážitku Metakosmického prázdna.

Bojová umění

Stejně jako jóga, také tzv. asijská bojová umění jsou někdy v našich podmínkách redukována na pouhý tělocvik, ačkoliv jádro těchto systémů má náboženský význam. Nejenže vycházejí zcela explicitně z náboženských systémů jako je taoismus (např. kung-fu, tai-ti-guan apod.) a zenbuddhismus (karate, džudo, tendo, aikido a mnoho dalších), ale také vytvářejí vlastní významový systém, blízký náboženskému (např. určité

rituály). Snad nejzřetelněji se tato skutečnost ilustruje na příkladu *aikido*, které patří do široké oblasti japonských bojových umění označovaných společným názvem *budó*.

Aikido ve volném výkladu znamená cesta harmonie s energií naplňující naše universum, cesta harmonie s přírodou a se sebou samým. Principem praktických technik je harmonizovat vlastní existenci s tímto universem a v případě, že tuto harmonii někdo poruší silou, využít této síly k dosažení původní harmonie. Jde tedy o praktickou aplikaci čínského principu *wu-wej* (ne-konání). V případě bojových umění však nejde o samostatný náboženský systém.

Zelené náboženství

Fakt ekologického ohrožení posiluje religiozní tendence v současném environmentalismu, přičemž nejde podle našeho názoru o návrat k dominantní náboženské tradici západního křesťanství, ale o formulaci zárodků nového náboženského systému. Jako příklad může sloužit *deep ecology*, kde jsou zcela zřetelné např. prvky šamanismu a východního mysticismu. Vedle věroučné stránky, která obsahuje i novou mytologii (Gaia apod.) vytváří „zelené náboženství“ rituální praktiky i akční sociální skupiny, splňuje tedy předpoklady, abychom je mohli vnímat jako formující se nové náboženství.

New Age

Hnutí Nového věku (New Age) nepředstavuje organizovanou podobu hnutí. Jde o proud myšlení, ve kterém se prolíná mnoho prvků z již zmíněných hnutí, přičemž zároveň dochází k ožívování dalších náboženských tradic – spiritismu, astrologie apod. Z astrologie také pochází představa, že vždy asi po dvou tisíci letech se Slunce dostává při jarní rovnodennosti do jiného souhvězdí zvěrokruhu a tím se mění jeho vliv na osud naší planety. A právě v dnešní době dochází k přechodu Slunce ze znamení Ryb do znamení Vodnáře. Tím se mění kvalitativně charakter dnešní doby, včetně náboženství. Zatímco období Ryb bylo obdobím křesťanství, nový věk Vodnáře bude věkem nového náboženství.

III. Náboženská hnutí

Náboženská hnutí vznikají jako výraz snahy změnit systém víry, hodnot, symbolů a praktik. Jde tedy o pohyb již ve svých základech značně konfliktní. Nejen míra sociálního napětí mezi novou náboženskou skupinou a okolní společností, ale především orientace tohoto náboženského konfliktu, je určujícím prvkem pro vymezení nových náboženských hnutí. Je třeba rozlišit, zda jde o konflikt uvnitř již existující náboženské tradice, nebo zda jde o formování nového náboženství. Jinými slovy, zda jde v případě náboženské skupiny o sektu nebo o kult.

Pod pojmem *seкта* zde chápeme určité etapy ve vývoji náboženské skupiny 1. vzniklé jako důsledek hereze v rámci domácích náboženských tradic, 2. nemající rozvinutou byrokratickou strukturu a nevytvářející vyšší organizační jednotky, přičemž je tato skupina 3. v konfliktu se sociálním prostředím, ve kterém existuje, a 4. členství je dáno volným aktem.

Kult je označení pro počáteční etapu vývoje náboženské skupiny, která nevznikla v důsledku odštěpení od domácí náboženské tradice, která má být očištěna (jak je tomu v případě sekty), ale vznikla jako 1. výraz snahy zavést nové náboženství. Stejně jako

v počátečním období sekty, také kult 2. nemá rozvinutou byrokratickou strukturu, 3. je v konfliktu se svým sociálním okolím, a také s převládající domácí náboženskou tradicí.

Základní rozdíl mezi sektou a kultem lze vyjádřit slovy Starka a Bainbridge: sekty jsou deviantní hnutí, která existují uvnitř nedevariantní náboženské tradice, kulty jsou deviantní náboženská hnutí v rámci deviantní náboženské tradice. Kult může představovat buď náboženskou inovaci (na základě prvků domácí tradice vytváří nové náboženství), nebo náboženský import (snaha domestikovat cizí náboženskou tradici, byť v modifikované formě). V případě náboženské inovace jde o revitalizaci již existující, dominantním náboženským systémem potlačené religiozity. Kulty náboženského importu představují často určitou část nebo modifikaci v jiné kultuře zavedené náboženské tradice [Stark, Bainbridge 1985: 25-26]. Příkladem náboženské inovace může být západní esoterika, spiritismus, ale také satanismus. Náboženský import je představován např. hnutím Hare Kršna, jóga, různými buddhistickými skupinami atd.

Avšak pro řadu nových náboženských hnutí je typická tendence k synkrezí. Prvky různých náboženských a sociokulturních tradic jsou spojovány ve snaze vytvořit náboženský systém, který by syntetizoval náboženská poznání různých kultur. Jako klasický příklad uveďme proud označovaný jako New Age, který může představovat směsici mnoha různorodých náboženských hnutí a tradic (mnohé z nich byly v tomto textu zmíněny) včetně modifikovaných tradic náboženství přírodních národů (šamanismus, magie, kouzelnictví), astrologie apod.

Fenomén kultů je zřetelným výrazem odklonu jisté části věřících od tradičních institucionalizovaných církví. Není výrazem snižování religiozity, ale projevem změněných sociokulturních podmínek hospodářsky rozvinutých liberálních společností. Vedle kultů, které jsou do jisté míry organizovány, se v situaci individualizace náboženských prožitků objevují kulty, které prakticky nepředstavují žádnou formu organizovaného náboženského hnutí a u kterých se „příslušnost“ ke kultu projevuje značně neformálně – návštěvami přednášek, nákupem knih, časopisů, hudebních nahrávek apod., popř. účasti na různých výcvikových a školicích kurzech. Tak je tomu často např. u kultu UFO, hnutí léčitelů, astrologie, psychotroniky, New Age.

V této práci se zaměřujeme především na kulty náboženského nebo kvazireligiozního charakteru. Vzhledem k tomu, že všechny tyto pojmy vznikly v rámci vědeckého myšlení euroamerického typu a sloužily jako nástroje k popisu náboženské situace v Evropě a severní Americe, vidíme jejich uplatnění mimo tento kulturní rámec jako značně problematické.⁵

IV. Náboženský konflikt a úspěšnost nových náboženských hnutí

Náboženská změna, která je obsažena v samotné existenci kultů je příčinou poměrně intenzivního náboženského konfliktu. Napětí mezi kultem a jeho sociálním prostředím (zahrnující jak sekulární společnost, tak zavedené cirkve) má různý charakter a nabývá různé intenzity. Nová náboženská hnutí posilují obraz vlastní výjimečnosti kritikou

⁵Někteří autoři ve snaze aplikovat pojmy západní vědy používají termíny sekta či nová náboženská hnutí i na náboženskou situaci odlišných náboženských tradic. Např. někdy se hovoří o tzv. nových náboženských hnutích v Japonsku nebo o hinduistickém sektářství. Podle našeho názoru je v takových případech třeba chápat použití těchto pojmů jako více méně ilustrativní či obrazné. Charakter převážné většiny neevropských náboženství nedovoluje podle našeho názoru použití těchto pojmů v přísně vědeckém významu.

církevní akceptace sekulární společnosti a kritikou samotné sekulární společnosti. V případě některých kvazireligiozních hnutí se tento aspekt transformuje do podoby kritiky fyzikálně mechanistického paradigmatu vědy a myšlení (transpersonální psychologie) nebo do kritiky instrumentálně racionální technologie a ideologie pokroku (zelené náboženství).

A naopak, kulty jsou velmi často prezentovány jako fanatické nebezpečné destruktivní skupiny, kde dochází k vymývání mozků a ke ztrátě vlastní identity věřícího. Případy, jako hromadná sebevražda členů skupiny Svatyně lidu (People's Temple) v roce 1978, případ skupiny davidianů, jejichž jádro včetně vůdce Davida Koreshe zahynulo v roce 1993 při útoku speciálních jednotek FBI, a masová smrt členů Řádu chrámu slunce v roce 1994 ve Švýcarsku jsou vždy uváděny jako příklady nebezpečnosti sekt a kultů. Náboženský konflikt okolo kultů dostává také institucionální ráz. Na jedné straně vznikají organizace bojující proti novým náboženským hnutím (organizace v sociologické literatuře označované jako anti-cult movement). Na straně druhé organizace ochraňující existenci nových náboženských hnutí a bojující proti anti-cult movement. [Srv. Bromley, Shupe 1987; Beckford 1983; Robbins 1988]

Také v České republice došlo k organizačnímu formalizování náboženského konfliktu okolo kultů a nových náboženských hnutí. Za speciální organizaci poukazující na nebezpečnost nových náboženských hnutí lze považovat *Společnost pro studium sekt a nových náboženských směrů*. Naopak, *Společnost za náboženskou svobodu* chápe svoji činnost jako obranu proti různým „sektobijcům“. Jedna strana hovoří o nebezpečí *brainwashingu* (manipulování členů náboženské skupiny na základě vstupního „vymytí mozku“), [srv. Remeš 1994] druhá skupina poukazuje na nebezpečí cíleného manipulování veřejným míněním v neprospěch malých náboženských skupin a na nebezpečí jejich kriminalizace. [Srv. *Informační* 1993]

Nebezpečnost kultů (popř. sekt) je oblíbeným tématem mnoha studií, avšak je třeba si položit otázku, zda kulty neplní i pozitivní funkce, a pokud ano, pak jaké. Náboženská resocializace, tedy konverze člena kultu bývá často výrazem náboženského protestu a kulty mohou představovat přijatelnou formu socializace „problémových“ a rebelujících jedinců. Etika mnoha konfliktních náboženských skupin je etikou, která je akceptována širším sociálním okolím – sexuální střídmost, odmítání drog, vyhýbání se násilí apod. Možným motivem konverze u některých členů kultů a sekt může být hodnota služby, snaha být netradičním způsobem užitečný nebo přísnější dodržování tradičních morálních norem. Kulty tak mohou být oblastí, kde si jedinec prostřednictvím života ve skupině, kterou okolní společnost vnímá jako deviantní, osvojuje nedevariantní hodnoty této společnosti.

Zkušenosti ze zemí, kde akademický výzkum nových náboženských hnutí probíhá již delší dobu, ukazují na další rovinu konfliktu okolo nových náboženství – konflikt mezi tzv. odborníky na sekty (tedy členy anti-cult movement) a badateli zabývajícími se vědeckým výzkumem tohoto fenoménu. Vědci jsou osočováni z „vědecké nekorektnosti“, z „ospravedlňování sekt“ apod. [Baumann 1994] Tento vývoj lze předpokládat i v našich poměrech.

Přes všechny konflikty, jež existence nových náboženských hnutí sebou přináší (a nebo právě kvůli nim), lze konstatovat nárůst počtu hnutí. K poměrně překvapivému závěru došel Rodney Stark: ve srovnání s USA je Evropa zaplavena nestandardními

náboženskými hnutími [Stark, 1993: 392]. Počet center indických a východních kultů je v přepočtu na počet obyvatel v západní Evropě vyšší než ve Spojených státech.⁶

V České republice došlo v letech 1989-91 k prudkému nárůstu zájmu veřejnosti o alternativní náboženské (ale i sociální) ideje. [Lužný 1992] V tomto období existovala poměrně silná otevřenost vůči „netradičním“ přístupům. Následný vývoj však směřoval k prosazování konzervativnějších přístupů a k posílení materiálních hodnotových orientací. Zájem široké veřejnosti o alternativní náboženské ideje (ale také o alternativní životní styl) sice opadl nebo se redukoval na konzumenskou percepci těchto idejí, avšak vedle toho dochází k dalšímu rozšiřování spektra náboženských skupin, které v této práci označujeme jako kulty. Lze říci, že každou chvíli vzniká v našich podmínkách další náboženská skupina neortodoxního a „netradičního“ zaměření.

V. Náboženství ve světě plurality – pokus o interpretaci

V této studii se snažíme fenomén kultů (a nových náboženských hnutí obecně) pojímat jako specifický výraz socio-kulturní situace euroamerické civilizace v druhé polovině XX. století.

Fenomén kultů chápeme jako projev náboženského života v kultuře, která směřuje k radikálnímu uznání legitimacy diferentního nejen uvnitř vlastní kultury, ale i ve vztahu k odlišným kulturním a náboženským tradicím.

Fakt globality dnešního světa, vytvářející tíživou existenci globálního problému, který je utvářen v různých rovinách (interkulturní dialog, ekologický problém, problém Sever-Jih), znamená fakticky novou sociokulturní situaci, ve které je nutno změnit základní kameny našeho obrazu světa. Dříve nikdy lidstvo nemělo možnost zničit svoji samotnou existenci a ještě nikdy nemělo nutnost vytvořit globální společenství, ve kterém by přežilo společně. Tento fakt přispěl k formování nového pohledu na svět i na vlastní (tedy euroamerickou) kulturu.

Kulturní konstruování světa jako vnitřně nediferencované univerzality se zdá být nevyhovující. V této představě pod vlivem obsese Jedním vystupuje svět jako Jeden, kde je Jedna Pravda, Jedno Dobro, jeden Bůh, jeden Vůdce. Je pro něj typické kázání, kulturní export a expanze. Svět je vnímán hierarchicky. Konkrétní je terorizováno abstraktním a univerzálním.

V nové sociokulturní situaci se formuje konstrukce světa jako společenství, které je tvořeno mnoha světy. Svět je nahlížen jako horizontální pluralita, ve které je parciálnost chráněna a kde je konflikt mezi diferentním vnímán jako běžný stav věcí.

Tento sociokulturní proces je dán nejen vnějšími vlivy (např. intenzivním kontaktem mezi kulturními diferentnostmi), ale také vlivy intrakulturními. Euroamerická společnost je společností mnoha životních forem a mnoha významových struktur, které žijí vedle sebe a navzájem se ovlivňují.⁷

⁶) Stark hovoří o počtu 1,8 středisek na milion obyvatel v západní Evropě a 1,3 v USA. V některých evropských zemích dosahuje tento ukazatel v polovině 80. let poměrně vysokých hodnot – Švýcarsko 3,8, Skotsko 3,2, Dánsko 3,1, Anglie a Wales 3,0. Naproti tomu v jiných státech se tyto hodnoty pohybovaly na poměrně nižší úrovni než v USA – Belgie 1,0, Itálie 0,7, Španělsko 0,6. [Stark 1993: 390; srv. Stark, Bainbridge 1985]

⁷) Tyto skutečnosti vedou některé autory k postulaci postmoderního náboženského paradigmatu. Mezi takové autory patří např. význačný teolog Hans Küng.

Bylo by však chybou se domnívat, že diferentnost náboženských forem je specifikou pouze dnešní doby. Přesto právě v poslední čtvrtině XX. století sílí hnutí, která směřují proti stávajícímu hierarchickému pojetí světa, přicházejí s novými perspektivami a přispívají k reflexi nové sociokulturní situace. V této perspektivě lze nahlížet na nové náboženské hnutí jako na součást širšího proudu změn v hodnotových orientacích, které probíhají v některých částech populace západních zemích. [Srv. Hillmann 1989; Inglehart 1977, 1990]

DUŠAN LUŽNÝ vystudoval sociologii na univerzitě v Brně. V letech 1987-1992 působil na pracovištích ČSAV. Nyní přednáší na Ústavu religionistiky FF MU problematiku nové religiozity a sociologie náboženství.

Literatura

- Barker, B. 1983. „New Religious Movements in Britain. Context and Membership“. *Social Compass* 30, No. 1.
- Baumann, M. 1994. „The Stigmatization of Religious Studies as an Aspect of the Debate on the New Religious Movements in Germany“. Příspěvek na Conference on New Religions and New Religiosity, pořádané Research Network on New Religions v Kodani v srpnu 1994.
- Beckford, J. A. 1983. „The Public Response to New Religious Movements in Britain“. *Social Compass* 30, No. 1.
- Bellah, R. N. 1976. „New Religious Consciousness and the Crisis in Modernity.“ Pp. 336-339 in *The New Religious Consciousness*, ed. by C. Y. Glock and R. N. Bellah. Berkeley: University of California Press.
- Bromley, D. G., P. E. Hammond (eds.) 1987. *The Future of New Religious Movements*. Macon: Mercer University.
- Bromley, D. G., A. Shupe 1987. „The Future of Anticult Movement.“ Pp. 221-234 in *The Future of New Religious Movements*, ed. by D. G. Bromley, P. E. Hammond. Macon: Mercer University. Beckford 1983; Robbins 1988: 175-178
- Glock, C. Y., R. N. Bellah (eds.) 1976. *The New Religious Consciousness*. Berkeley: University of California Press.
- Hillmann, K. H. 1989. *Wertwandel. Zur Frage soziokultureller Voraussetzungen alternativer Lebensformen*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Inglehart, R. 1977. *The Silent Revolution*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Inglehart, R. 1990. *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Informační list 1993. Sdružení za náboženskou svobodu, č. 1, podzim 1993.
- Lužný, D. 1992. „1989 nian hou yazhou zongjiao zai jiekeshiluofake deyingxiang“ [Vliv asijských náboženství v Československu po roce 1989]. *Shijie zongjiao ziliao*, No. 4.
- Lužný, D. 1994. „Nová religiozita (metodologické poznámky).“ *Religio* 2, č. 1.
- Melton, J. Gordon 1987. *How New Is New? The Flowering of the „New“ Religious Consciousness since 1965*. Bromley: Hammond.
- Remeš, P. 1994. „Mentální programování jako průvodní jev nového sektářství.“ *Religio* 2, č. 1.
- Robbins, T. 1988. „Cults, Converts nad Charisma: The Sociology of New Religious Movements.“ *Current Sociology* 36: 175-178.
- Stark, R., W. S. Bainbridge 1985. *The Future of Religion. Secularization, Revival and Cult Formation*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California.
- Stark, R. 1993. „Europe's Receptivity to New Religious Movements: Round Two.“ *Journal for the Scientific Study of Religion* 32, No. 4.

Wuthnow, R. 1976. *The Consciousness Reformation*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California.

Wuthnow, R. 1978. *Experimentation in American Religion*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California.

Summary

The crisis of legitimacy of the modern Euro-american socio-cultural system prepared the way for the successful development of many new religious movements. The present religious awakening in the Czech Republic has a different character to that in the West Europe and North America of the 60's and 70's, although common to both is the enormous number of new religious movements.

The author divides those movements into three groups: 1. religious movements arising from European religious traditions (e.g. the Unification Church, Family – Children of Good), 2. religious movements arising from non-European traditions (e.g. yoga, the Hare Krishna Movement, Maharishi Mahesh Yogi's Transcendental Meditation, Bhagwan Rajneesh's Movements, Buddhism – Theravada, Soto Zen, Kwan Um, Vajradhata (Shambhala), Nichiren Shoshu – Soka Gakkai, Baha'i), 3. quasi-religious movements (e.g. Human Potential Movements, UFO cults, scientology, transpersonal psychology, green religion).

The activity of new religious movements also causes the articulation of religious conflicts. The Society for the Study of Sects and the Society for Religious Freedom are institutions that may be introduced as an expression of such religious conflicts in the Czech Republic.

It is necessary to understand the rise of new religious movements as part of the process of socio-cultural change.

